

Chronological Studies of Anglo-Saxon England, Lombard Italy and Vendel Period Sweden, *Arkæologiske Skrifter* 5, Institute of Prehistoric and Classical Archaeology, University of Copenhagen, s. 122, 33 ryc.

Kolejny numer czasopisma *Arkæologiske Skrifter* wydawanego przez Instytut Archeologii Pradziejowej i Klasycznej w Kopenhadze poświęcony został w całości studiom nad chronologią, co znalazło wyraz w tytule tomu.

Omawiane „*Studia chronologiczne*” zawierają w sumie pięć artykułów. Cztery prace dotyczą analizy chronologicznej i interpretacji zespołów grobowych z terenu Gotlandii, Anglii (dwa opracowania) oraz Italii. Wspólną cechą analizowanych w nich zespołów jest ich pozycja chronologiczna. I tak zespoły gotlandzkie pochodzą z cmentarzysk datowanych na okres Vendel (*Anne Nørgård Jørgensen: Weapon sets in Gotlandic grave finds from 530-800 AD: A Chronological Analysis*, s. 5-35). Inwentarze brytyjskie związane są z nekropoliami Angłów położonymi we wschodniej Anglii i datowanymi na V-VII w. (*Ole Stilborg: A Chronological Analysis of Anglo-Saxon Men's Graves in England*, s. 35-49; *Mette Palm & John Pind: Anglian Women's Graves in the Fifth to Seventh Centuries AD-A Chronological Analysis*, s. 50-80). Z terenu Italii zaś poddano analizie wyposażenie pochówków longobardzkich datowanych na VI-VII w. (*Lars Jørgensen: AD 568 – A Chronological Analysis of Lombard Graves in Italy*, s. 94-122). Z punktu widzenia metodyki badań elementem łączącym wszystkie wymienione prace jest zastosowanie komputerowej obróbki danych w analizie źródeł. Autorzy prac wykorzystali program komputerowy o nazwie „*The Bonn Seriation and Statistics Package*”, wersja 4.1, a konkretnej – metodę seriacji oraz analizę korespondencji.

Odmienny charakter prezentuje natomiast piąta praca, którą jest krytyczny artykuł Johna Hinesa, archeologa będącego tłumaczem wszystkich opracowań zamieszczonych w tym tomie (*John Hines: The Seriation and Chronology of Anglian English Women's Graves: a critical assessment*, s. 81-93). Polemizuje on z ustaleniami oraz interpretacją wyników uzyskanych przez M. Palme i J. Pinda w pracy poświęconej analizie wyposażenia żeńskich grobów z terenu wschodniej Anglii.

Wyczerpująca analiza krytyczna wyników osiągniętych przez Autorów powyższych prac znacznie przekroczyłaby ramy przyjęte dla recenzji. Bardzo poważnym utrudnieniem byłby także fakt, iż wykorzystują oni często materiały niepublikowane. Z drugiej jednak strony artykuły te posiadają pewne cechy wspólne, wynikające z przyjętej metody opar-

owania źródeł. W niniejszym omówieniu zdecydowano się więc jedynie zaprezentować materiały będące przedmiotem studiów oraz osiągnięte przez Autorów wyniki. Także obecność artykułu J. Hinesa zwalnia – przynajmniej w jednym przypadku – autora omówienia z obowiązku krytycznej analizy na poziomie źródłowym. Pewne uwagi odnoszące się generalnie do wszystkich artykułów, a koncentrujące się na ich aspekcie metodyczno-metodologicznym zamieszczono w dalszej części recenzji.

Celem pierwszego opracowania pt. „*Weapon sets in Gotlandic grave finds from 530-800 AD: A Chronological Analysis*” autorstwa Nørgård Jørgensen, jest analiza gotlandzkich zespołów grobowych zawierających militaria datowanych na okres 530-800 ne.

Zdaniem Autorki materiały te dotychczas nie były właściwie wykorzystane w analizach chronologicznych. W studiach nad okresem Vendel domino wało podejście koncentrujące się na stylistyce i zdobnictwie wybranych grup zabytków (np. zapinek i sprzączek pasa), a więc ujęcia bliższe historii sztuki niż archeologii. Wskutek tego duża część militariów jest niepublikowana lub publikowana w sposób niedostateczny. Nie stworzono dotychczas żadnej klasyfikacji elementów uzbrojenia, nie przeprowadzono też odpowiednich studiów porównawczych.

Proponowana przez Autorkę klasyfikacja typologiczna ma pozwolić na ustalenie możliwie precyzyjnej chronologii względnej oraz – po analizie porównawczej z materiałami z pozostałej części Skandynawii oraz z kontynentu – określenie chronologii bezwzględnej gotlandzkich militariów z okresu Vendel.

Studia typologiczne, niezbędne do przeprowadzenia seriacji, oparto na wynikach kwerendy w muzeach w Visby i Sztokholmie. Dane porównawcze dostarczyły zbiory muzeów w Oslo, Bergen, Trondheim i Kopenhagi. Nadmienić tu należy, że całość materiałów pochodzi z badań przeprowadzonych jeszcze w XIX względnie na początku XX w. Z tego też powodu konieczna była selekcja wstępna eliminująca wszystkie te zespoły, których homogeniczność mogłaby być kwestionowana. Ponadto zastosowana metoda analizy wymaga obecności w zespole co najmniej 2 różnych, możliwych do wydatowania i stypologizowania zabytków. W ten sposób do analizowanego zbioru zakwalifikowano w sumie 105 inwentarzy grobowych z 24 cmentarzysk: Stora & Lilla Ihre (53 groby) Bjärs (9 grobów), Vallstenarum, Broa

(po 6 grobów), Barshaldershed, Lilla Bjärges, Björkome, Bjerstafs (po 3 groby), Hallvede, Bjärs (Lärbo), Trullhålsar (po 2 groby), Sandholme, Kvie, Stora Ihre, Allekvia Backe, Endre Backe (Endregårda), Buters, Alveda, Brucebo, Havor, Sandegårda, Gudings, Kylver, Mafrids, Kirchhof, Lilla Bjers (po 1 grobie).

Ze względu na brak pełnej i kompletnej dokumentacji rysunkowej w opublikowanych dotąd opracowaniach zdecydowano się wykonać rysunki wszystkich zabytków w skali 1:1. Tak przygotowany materiał był punktem wyjścia studiów typologicznych. Autorka podkreśla, że poprawnie przeprowadzona klasyfikacja ma fundamentalne znaczenie dla późniejszych wniosków chronologicznych. Klasyfikacja proponowana w omawianej pracy ma charakter formalny, np. podział mieczy jednosiecznych (kordów) opiera się na zróżnicowaniu ich całkowitej długości, długości głowni oraz jej szerokości. W sumie cały analizowany zbiór zawierający miecze jedno- i dwusieczne, umba, groty włóczni, oszczepów i strzał, noże, ozdoby pasa (sprzączki i okucia), grzebienie, szczypczyki, nożyce oraz części uprzęży końskiej podzielono na 83 typy formalne. Poprawność podziału sprawdzono za pomocą tzw. „testu ślepca”, gdzie wszystkie zabytki przyporządkowano do całkowicie nowej klasyfikacji bez względu na wcześniejsze ustalenia. Pozwoliło to na wydzielenie kilku nowych podtypów, niemniej uzyskano wyniki zbieżne z poprzednimi.

W wyniku przeprowadzonej seriacji ustalono listę typów zabytków nie posiadających znaczenia chronologicznego, tj. występujących w całym jej przebiegu. Ostatecznie seriacji poddano 61 typów zabytków; w jej efekcie wydzielono 5 faz głównych oraz 4 podfazy. Uzupełnieniem opisów poszczególnych typów przytoczonych przez Autorkę jest ich szczegółowa charakterystyka zawierająca m.in. cechy metryczne typów wydzielonych na podstawie ich wielkości i proporcji.

Chronologię bezwzględną poszczególnych faz ustalono drogą analogii porównując zespoły gotlandzkie z materiałami skandynawskimi (Szwecja, Dania) oraz kontynentalnymi (Niemcy). W efekcie otrzymano następujące ramy czasowe kolejnych faz:

Faza I	530/40 – 560/70 AD
Faza II	560/70 – 620/30 AD
Faza III	620/30 – 670/90 AD
Faza IV	670/90 – 710/30 AD
Faza V	710/30 – 770/800? AD

Autorka zaznacza jednak, że ramy czasowe faz IV i V nie są ustalone jednoznacznie; dotyczy to zwłaszcza górnej granicy chronologicznej fazy V.

Ustalenia powyższe skonfrontowano z wynikami

obserwacji stratygrafii horyzontalnej cmentarzysk, z których pochodziły analizowane groby męskie. Punktem odniesienia były tu datowane groby żeńskie; analiza ich wyposażenia wraz z typologią jego elementów i ich datowaniem była przedmiotem publikacji. Przyjęto zasadę, że na danym cmentarzysku należy porównać datowanie konkretnego grobu męskiego z położonym najbliżej dobrze datowanym grobem żeńskim. W efekcie stwierdzono zasadniczą zgodność obu schematów chronologicznych; zdaniem Autorki niewielka, stała rozbieżność (rzędu 20-30 lat) wynika z ogólnego postępu badań nad okresem Vendel w Skandynawii. Zwłaszcza nowe odkrycia w Ribe i na Bornholmie spowodowały niewielkie przesunięcia datowań pewnych kategorii zabytków. Generalnie potwierdzono więc stworzony schemat chronologiczny.

W podsumowaniu osiągniętych wyników Autorka ponownie scharakteryzowała zestaw typów zabytków występujących w poszczególnych fazach, tym razem uzupełnione już o typy o długiej chronologii oraz uporządkowane wg funkcji, tj. w obrębie następujących kategorii:

- broń ofensywna do walki w zwarciu;
- broń defensywna;
- broń do walki na dystans;
- elementy uprzęży końskiej;
- wyposażenie osobiste;
- narzędzia.

Ostatnia część opracowania poświęcona jest zarysowaniu specyfiki uzbrojenia występującego w okresie Vendel na tle okresu wcześniejszego – okresu wędrówek ludów oraz późniejszego – okresu wikingów. Stylistyka militariów z OWL nawiązuje wyraźnie do okresu wpływów rzymskich. Istotną różnicą o charakterze ilościowym jest też relatywnie mała ilość grobów z bronią z okresu wędrówek ludów. Tymczasem w okresie 525-750 AD na Bornholmie ponad 75% pochówków męskich zawiera militaria. Cechą charakterystyczną okresu Vendel jest także wykształcenie własnych form broni zaczepnej, wynikające zapewne z przyjętych sposobów walki. W ten sposób znany jeszcze z okresu wpływów rzymskich długi, wąski nóż przekształcony zostaje w podstawowy element uzbrojenia ofensywnego i przybiera postać kordu (miecza jednosiecznego).

Natomiast u schyłku okresu Vendel obserwuje się gwałtowną zmianę zwyczajów rządzących wyposażaniem zmarłych. W inwentarzach zanikają militaria, jedynie sporadycznie pojawiają się noże, umba i elementy uprzęży końskiej. Analogiczne zjawisko ma miejsce na kontynencie, gdzie jest wiązane m.in. z wpływem chrześcijaństwa. Fakt zmiany zwyczajów

związanych z wyposażeniem zmarłych w Skandynawii nie doczekał się dotąd przekonującego wyjaśnienia, należy to jednak w znacznej mierze już do problematyki okresu wikingów.

Kolejne opracowanie pt. „*A Chronological Analysis of Anglo-Saxon Men's Graves in England*” poświęcony jest chronologii anglo-saksońskich pochówków męskich z terenu Anglii. Autor, Ole Stilborg, zwraca uwagę, że tradycyjnie już tego typu zespoły datuje się per analogiam z zespołami z kontynentu; jedynie dla grotów włóczni i umb stworzono lokalne (brytyjskie) typologie o znaczeniu chronologicznym. Celem podjętych badań jest porównania oraz sprawdzenie istniejących i wykorzystywanych systemów chronologicznych, a także prób ustalenia datowania nowych typów zabytków.

Przedmiotem analizy są materiały z sześciu współcześnie eksplorowanych cmentarzysk położonych we wschodniej Anglii:

- Buckland – 160 pochówków, w tym 54 męskie, 66 żeńskie, 35 dziecięcych.
- Westgarth Gardens – 65 grobów, w tym 25 męskich, 22 żeńskie, 10 dziecięcych.
- Bergh Apton – 63 groby, w tym 18 męskich, 22 żeńskie, 12 dziecięcych.
- Spong Hill – cmentarzysko o dominującym obrządku ciałopalnym – zawiera ponad 2000 grobów. Ponadto odkryto 57 grobów szkieletowych, w tym 16 męskich i 27 kobiecych;
- Morning Thrope – 365 pochówków, w tym 79 męskich, 145 żeńskie;
- Sewerby – 59 grobów, w tym 14 męskich, 19 kobiecych, 8 dziecięcych.

Podobnie jak w przypadku pracy Anne N. Jørgensen, do analizy inwentarzy grobowych wykorzystano program komputerowy. Konsekwencją tego było przyjęcie analogicznych założeń metodycznych.

W wyniku selekcji odrzucającej groby nie zawierają co najmniej 2 możliwych do określenia typologicznego i chronologicznego zabytków zestawiono zbiór 187 grobów (inwentarzy). Ponadto do zbioru włączono inwentarz ze słynnego pochówku w Sutton Hoo. Zdaniem Autora praktyczne przeznaczenie broni powodowało szybkie rozprzestrzenianie się nowinek technicznych i „mód” militarnych, wobec czego odległości pomiędzy stanowiskami (sięgające 200 mil – ok. 370 km – w linii prostej) nie grają istotnej roli. W ten sposób ostatecznie analizowany zbiór liczył 188 zespołów (inwentarzy).

Poszczególne kategorie zabytków opisano wykorzystując istniejące systemy klasyfikacyjne, jedynie dla

zabytków wymykających się istniejącym podziałom sformułowano nowe typologie o charakterze formalnym i funkcjonalnym. Uporządkowaniu typologicznemu poddano groty włóczni, umb, miecze i kordy, noże, sprzączki pasa, naczynia, szczypczyki, szpile i tzw. *wrist-clasps* – ozdoby w formie prostokątnych płytek pełniące rolę analogiczną do współczesnych spinek do mankietów. Niektóre grupy zabytków, jak ozdoby sakiewki, przedmioty ze szkła, wiaderka, groty strzał, naczynia drewniana i narzędzia nie podlegały dalszym podziałom na typy i warianty. Pewna niewielka ilość zabytków – paciorki szklane i bursztynowe, klucze, wagi, monety, zapinki – zostały w ogóle pominięte.

Po wstępnej seriacji zbioru wyeliminowano typy o długiej chronologii oraz zweryfikowano przyporządkowanie typów zmniejszając zwartość rozkładu poprzez rewizję typologii lub – w ostateczności – przez eliminację całego zespołu (grobu). W efekcie osiągnięto współczynnik korelacji równy 0.93, po czym po przeprowadzeniu analizy korespondencji otrzymano zasadnicze ramy chronologiczne periodyzacji względnej. Zdaniem Autora rozkład poszczególnych grobów na paraboli analizy korespondencji nie wykazuje istnienia ewentualnych różnic regionalnych – groby z poszczególnych cmentarzysk zajęły w Jego opinii pozycje na całym przebiegu paraboli. W wyniku analizy wyznaczono 7 faz chronologicznych.

Chronologia bezwzględna tak stworzonej sekwencji oparta jest na analogiach pochodzących z terenu Niemiec, a także na datowaniach niektórych zespołów (Sutton Hoo) oraz typów zabytków (groty włóczni, umb) z terenu Anglii. W efekcie poszczególnym fazom przypisano następujące ramy czasowe:

Faza I	450-475 AD
Faza II	475-500 AD
Faza III	500-525 AD
Faza IV	525-550 AD
Faza V	550-575 AD
Faza VI	575-600 AD
Faza VII	po 600 AD

Chronologia powyższa znajduje potwierdzenie w istniejących datowaniach grotów oszczepów z terenu Anglii. W przypadku typologii umb pozwala nawet na bardziej szczegółowe określenie datowań niektórych typów. Pewną niezgodność natomiast stwierdzono w przypadku naczyń dekorowanych ornamentem stempelkowym – wg wcześniejszych ustaleń najbardziej rozbudowane wątki miały występować w II połowie VI w. i zaniknąć na przełomie VI/VII w. Tymczasem w wyniku seriacji datowanie tego typu naczyń ustalono na II połowę V w., zaś ich zanik – na połowę VI w.

Analiza stratygrafii poziomej cmentarzysk będą-

cych przedmiotem opracowania wykazała istotne sprzeczności pomiędzy wynikami seriacji a wcześniejszymi ustaleniami chronologicznymi. Zdaniem Autora wynika to jednak z obecności w inwentarzach typów o długiej chronologii bądź zbyt małej liczebności pochówków nie pozwalającej na seriację ograniczoną do danego cmentarzyska.

W podsumowaniu Autor interpretuje zauważalne zmiany formalne grobów włóczni jako efekt zmian w sposobie walki. Włócznia stopniowo staje się bronią bardziej tnąco-rąbiącą niż kłującą, co potwierdzają badania traseologiczne. Zanika za to, zdublowany w funkcji, oszczep. Mniej jednoznaczne w interpretacji są zmiany formalne umb – od egzemplarzy o wyraźnej tektonice i dużym kolcu do bardziej kulistych, wyższych form zaopatrzonych w niewielki kolec lub kolca tego pozbawionych.

Kolejne opracowanie, którego autorami są Mette Palm i John Pind, pt. „*Anglian English Women's Graves in the Fifth to Seventh Centuries AD-A Chronological Analysis*”, poświęcone jest analizie chronologicznej wyposażenia grobów – tym razem żeńskich – z 5 cmentarzysk położonych we wschodniej Anglii. Zabytki wchodzące w skład żeńskich inwentarzy grobowych V-VII w. nie były wcześniej przedmiotem opracowań, stąd celem pracy jest ustalenie ich klasyfikacji typologicznej i chronologii. Ponadto fakt podjęcia studiów nad materiałami z cmentarzysk, z których groby męskie zostały opracowane w analogiczny sposób (por. omówienie art. Ole Stigborga wyżej) stworzył możliwości analizy porównawczej wyników seriacji grobów męskich i żeńskich z tych samych cmentarzysk. Także i w tej pracy zdecydowano się zastosować metodę seriacji i wspomaganie komputerowe.

Po przedstawieniu celu pracy Autorzy poświęcają kilka zdań historii kolonizacji Wysp Brytyjskich przez Jutów, Anglów i Sasów, co miało miejsce od opuszczenia Brytanii przez armię rzymską w 407 r.

Kolejna część pracy zawiera dość luźne uwagi o charakterze raczej metodycznym niż metodologicznym, poświęcone seriacji jako metodzie ustalania chronologii. Uwagi te głównie koncentrują się na rozważaniach nad czynnikami mogącymi zniekształcić i zafałszować wyniki analizy: niepoprawnie przeprowadzony podział typologiczny, zróżnicowanie regionalne, wielkość przedziału czasu pomiędzy skrajnymi zespołami etc.

Analizie poddano wyposażenie pochówków żeńskich z pięciu znanych nam już cmentarzysk: Bergh Apton, Spong Hill, Westgarth Gardens, Sewerby, Morning Thrope. Szóste cmentarzysko, Buckland, pierwotnie zostało włączone do analizowanego zbioru,

jednak w wyniku przeprowadzonej wstępnie seriacji okazało się, że groby z tej nekropolii lokują się na końcu serii. Mogłoby to sugerować istnienie odrębnej fazy reprezentowanej przez to cmentarzysko, co nie znalazło jednak potwierdzenia w datowaniu innych stanowisk. Wobec powyższego uznano, że specyfika inwentarzy z Buckland ma charakter regionalny, a nie chronologiczny; zdaniem Autorów położone w Kencie Buckland reprezentuje etnos różny od czysto anglońskich pozostałych pięciu cmentarzysk.

W ten sposób całkowita liczebność badanego zbioru wyniosła 237 inwentarzy. Znaczna jednak ich część (ponad 50%) musiała zostać wyeliminowana ze względu na zbyt ubogie wyposażenie, wzgl. wyposażenie zawierające zabytki trudne do określenia typologicznego. Ostatecznie do dalszych studiów zakwalifikowano 108 grobów.

W efekcie zastosowania seriacji i analizy korespondencji wyznaczono 7 faz chronologicznych. Rezultaty analizy korespondencji potwierdzają zdaniem Autorów uzyskane wyniki.

Przystępując do analizy datowania bezwzględnych poszczególnych typów zabytków stwierdzono niewielką przydatność części systemów klasyfikacyjnych wypracowanych na kontynencie i w Skandynawii. W związku z tym rozważania o chronologii zapinek oparto na nowo skonstruowanej (także za pomocą seriacji) klasyfikacji formalnej. Obiera ona za punkt wyjścia opis formalny poszczególnych elementów zabytku (nóżka, pięćka, główka etc.) Ich seriacja pozwoliła na wyłonienie 8 typów zapinek; ich chronologia bezwzględna została ustalona w oparciu o analogie, głównie z terenu Anglii, ale również północnych Niemiec, o ile potwierdzały one datowania brytyjskie.

Analizę chronologii bezwzględnej innych grup zabytków przeprowadzono bądź to wykorzystując istniejące (głównie brytyjskie) systemy klasyfikacyjne, bądź to ściśle do nich nawiązując.

Dla zbyt mało licznych grup zabytków zrezygnowano z tworzenia typologii posługując się bezpośrednimi analogiami do konkretnych, dobrze datowanych zespołów brytyjskich, niemieckich i skandynawskich.

Postulowana we wstępie artykułu synchronizacja seriacji elementów inwentarzy żeńskich z wynikami analizy wyposażenia grobów męskich sprawiła Autorom sporo problemów. Najważniejszym z nich wydaje się zupełna niemal rozłączność wyposażenia obu grup grobów (brak elementów wspólnych), przez co trudno było bezpośrednio porównywać otrzymane wyniki. Sięgnięto zatem do świadectw stratygraficznych opierając się na obserwacjach chronologii względnej układów stratygrafii pionowej zawierających groby męskie i żeńskie. Dysponując sześcioma układami „pochó-

wek męski – pochówek żeński” o niestety nie zawsze precyzyjnie określonej relacji stratygraficznej, pochodzących z jednego tylko cmentarzyska (Morning Thrope), Autorzy skorelowali 7 faz seriacji grobów żeńskich z datowaniami grobów męskich (por. art. O. Stigborga omówiony wyżej). Pozwoliło im to na przypisanie wyników własnej periodyzacji identycznych ram czasowych:

Faza I	- 475 AD
Faza II	475-500 AD
Faza III	500-525 AD
Faza IV	525-500 AD
Faza V	550-575 AD
Faza VI	575-600 AD
Faza VII	600- AD

W podsumowaniu Autorzy podkreślając nieadekwatność kontynentalnych schematów typologicznych postulują wypracowanie specyficznie brytyjskich klasyfikacji większości kategorii zabytków. Omawiając uzyskane wyniki przyznają, że niektóre wyróżnione przez nich fazy posiadają tylko po jednym typie przewodnim, ma to jednak wynikać z dużego zróżnicowania i niewielkiej liczebności zbioru. Podkreślają też zmianę formalną zapinek występujących na przełomie faz V i VI, co ma być efektem zmian w modzie odzieżowej. Dalsze studia uwzględniające inne materiały winny ich zdaniem potwierdzać zasadność tak proponowanej periodyzacji względnej, jak i ustalonych ram chronologii bezwzględnej.

Kolejnym artykułem tomu, będącym swoistym uzupełnieniem opracowania Mette Palma i Johna Pinda jest artykuł Johna Hinesa pt. „*The Seriation of Anglian English Women's Graves: A critical assessment*”. John Hines (tłumacz zarówno pracy M. Palma i J. Pinda, jak i wszystkich pozostałych prac tego tomu) zamieszcza w nim krytyczną recenzję ich artykułu. Jego zarzuty dotyczą praktycznie wszystkich etapów studiów, jakie M. Palm i J. Pind przeprowadzili. Analizowany przez nich zbiór zabytków był więc nieliczny i niewłaściwie dobrany. W efekcie tego kolejne fazy są słabo udokumentowane, nieostre, posiadają często tylko po jednym typie przewodnim, liczba reprezentujących je grobów jest niewystarczająca (np. fazy I i VII zawierają tylko po 7 grobów). Poza tym wyznaczniki faz są wskazane tylko w interpretacji wyników seriacji, nie istnieje natomiast potwierdzenie ich znaczenia chronologicznego poprzez niezależne studia.

W interpretacji Autorów wyznaczone fazy są rozłączne, natomiast zdaniem J. Hinesa mają one charakter nakładający się. Zauważalne zmiany nie muszą przy tym mieć znaczenia chronologicznego. Pojęcia typo-

logiczne, w dodatku dyskusyjne, mechanicznie przeniesiono na grunt rozważań chronologicznych.

Postulowane jest także sprawdzanie wyników seriacji poprzez testowanie statystyczne. Zdaniem Autora zastosowanie testu χ^2 może być pomocne przy rozstrzygnięciu charakteru zmian widocznych w analizowanej serii. W konkretnym przypadku pracy Palma i Pinda rozróżnienie faz V i VI może wynikać nie tyle z różnic chronologicznych, co ze specyfiki lokalnej. Źródłem tego typu błędów mają być różnice w reprezentacji poszczególnych stanowisk w różnych odcinkach serii. W fazie V widoczna jest bowiem przewaga pochówków z Morning Thrope (17 grobów na 22, co daje 77% liczebności fazy wobec średniej 56% w serii). Bergh Apton jest zaś wyraźnie nadreprezentowane w fazie VI (9 grobów na 16, co daje 56% liczebności fazy wobec średniej udziału w zbiorze równej 18,5%). Innym przykładem może być Spong Hill, które jest nadreprezentowane w fazach I-III (23% udziału w liczebności faz I-III wobec średniej 14% udziału w całym zbiorze), zaś Morning Thrope i Bergh Apton są w tych fazach niedoreprezentowane (Morning Thrope – 47% wobec średniej dla całego zbioru równej 56%, Bergh Apton – 8,5% wobec średniej 18,5%). Z kolei wydzielenie fazy VII, samej w sobie nielicznej, tak naprawdę ma mieć źródło w zróżnicowaniu społecznym, o czym mają świadczyć cenniejsze ze względu na surowiec i artyzm wykonania formy zapinek będących wyznacznikami tej fazy. Zdaniem Autora należy rozpatrzyć „dechronologizację relacji pomiędzy fazami V, VI i VII a fazami I i II. Zabieg ten ma być efektem szczegółowej analizy niektórych form zapinek, która – zdaniem J. Hinesa – skłania do połączenia faz IV i VII.

Sugerowane jest także podjęcie szerokich studiów nad zabytkami ze szkła i bursztynu, które dzięki częstotliwości występowaniu w inwentarzach grobowych mogą być istotnym elementem analiz chronologicznych.

Zdaniem Autora seriacji winna opierać się na już wyznaczonych typach zabytków, typach, dla których funkcjonują sprawdzone systemy klasyfikacji formalnej. Lepszym bowiem rozwiązaniem jest sprawdzenie dotychczasowych ustaleń niż ich ignorowanie. Autor proponuje listę typów zabytków, które w takiej seriacji winny się znaleźć oraz listę „typów uzupełniających” tj. możliwych do włączenia w II etapie analizy. Zwraca uwagę, że – pomimo potencjalnych możliwości – nie należy do takiego zbioru włączać naczyń występujących w grobach (ceramicznych, drewnianych czy metalowych). Ich sposób funkcjonowania oraz rola w inwentarzu grobowym jest bowiem zupełnie różna od osobistych elementów stroju zmarłego.

W podsumowaniu Autor przyznaje, że nie jest powszechną rzeczą zamieszczanie przez tłumacza archeologa obszernej krytyki tłumaczonego artykułu. Jako usprawiedliwienie wskazuje jednak, że należało zwrócić uwagę, iż seriacja Palma i Pinda nie posiada przypisywanych jej walorów chronologicznych. Pozwoliła ona co prawda na wyodrębnienie pewnych grup grobów na cmentarzyskach Anglów w V-VII w. oraz dodała nieco szczegółów do obrazu ich kultury materialnej. Interpretacja tych faktów winna jednak brać pod uwagę także inne czynniki mogące kształtować uzyskany obraz, takie jak zróżnicowanie lokalne czy stratyfikacja społeczna.

Nawiązując do postulowanego przez siebie uwzględniania roli zróżnicowania lokalnego Autor przedstawia własną wizję podziału Anglii na regiony osadnicze. Respektowanie takiego podziału miałyby ułatwić interpretacje wyników studiów analogicznych do opracowania Palma i Pinda (zwraca tu uwagę przyporządkowanie diskutowanego stanowiska w Buckland do regionu *East Kent*, podczas gdy pozostałe – Morning Thrope, Bergh Apton, Westgarth Gardens i Spong Hill znajduje się w regionie *East Anglia*).

W zakończeniu zaakcentowana została pilna potrzeba podjęcia szerokich studiów nad okresem wędrówek ludów w Anglii.

Ostatnia praca zamieszczona w omawianym tomie, autorstwa Larsa Jorgensena pt. „*AD 568 – A Chronological Analysis of Lombard Graves in Italy*” poświęcona jest analizie chronologicznej wyposażenia longobardzkich grobów w Italii.

W krótkim wstępie Autor szkicuje stan badań nad cmentarzyskami longobardzkimi w Italii podkreślając przydatność elementów ich wyposażenia grobowego do analiz chronologicznych. Zwraca on uwagę, że dotychczasowe opracowania koncentrowały się bądź to na określonych kategoriach zabytków (jak zapinki), bądź operowały pojęciem „stylu” obejmującym współczesne sobie kategorie zabytków. Zarówno jedne, jak i drugie opierały swoje datowania absolutnie na analogiach do Europy Środkowej (rozumianej tutaj głównie jako tereny środkowych i południowych Niemiec).

Celem pracy jest stworzenie periodyzacji względnej i ustalenie chronologii absolutnej elementów żeńskich i męskich inwentarzy grobowych z longobardzkich cmentarzysk w Italii. Osiągnięte wyniki mają być podstawą do interpretacji chronologii i charakteru imigracji Longobardów do Italii w II połowie VI w., a także cech procesu ich romanizacji w okresie 568-774 AD.

Typologia żeńskich elementów wyposażenia grobów oparta została na seriacji 71 zespołów pocho-

dzących z 6 cmentarzysk longobardzkich we Włoszech: Nocera Umbra, Castel Trosino, Romans D’Isonzo, Gallo, San Giovanni i Arcisa. Ponadto w celu uchwycenia przemian związanych z inwazją w 568 r. włączono pewną liczbę grobów fazy „preinwazyjnej”, a mianowicie pochówki pochodzące z następujących stanowisk węgierskich i austriackich: Varpalota, Szentendre, Bezenye, Mödling, Rácalmás, Hegykö, Fertőszentmiklos, Kajdacs i Poysdorf.

W obrębie analizowanego zbioru wyznaczono 35 typów zabytków; lista typów obejmowała m.in. bransolety o pogrubionych końcach, różne formy zapinek, paciorki z ametystu, zestawy pierścieni brązowych, zawieszki z kryształu górskiego, pierścionki z kości słoniowej, pucharki szklane zdobione ornamentem „płomieni”, łańcuszki z brązu, szpile, kolczyki, rogi do picia i sprzączki do pasa.

W wyniku seriacji stwierdzono zmienność wyposażenia grobowego w czasie, co dało podstawę do wydzielenia 5 faz (fazy 0-4). W stworzonej w ten sposób periodyzacji faza 0 reprezentuje okres „preinwazyjny”.

W rozważaniach nad chronologią bezwzględną wykorzystane zostały tak dane historyczne, znaleziska monet, jak i nawiązania do chronologii okresu merowińskiego południowych Niemiec.

W wyniku szczegółowej analizy porównawczej ustalono następujące ramy czasowe:

Faza 0	550-570 AD
Fazy I-II	570-610 AD
Fazy III-IV	610-670 AD

Zdaniem Autora obecnie nie ma niestety możliwości na wydatowanie poszczególnych faz ze względu na stosunkowo niewielką ilość inwentarzy kwalifikujących się do seriacji.

W analogiczny sposób przeprowadzono analizę wyposażenia grobów męskich. Seriację przeprowadzono na zbiorze liczącym 56 grobów pochodzących z 18 cmentarzysk: Arcisa, Besenello, Berdolino/Cassetta la Rocca, Castel Trosino, Castelli Calepio, Civezzano, Gallo, Cividale, Modena Marzaglia, Nocera Umbra, Piedicastello, Offanengo, Povegliano/Ortaia, Romans D’Isonzo, Santo Stefano, Santo Stefano in Pertica, Trezzo sull’Adda i Via Monte Suello.

W sumie wyróżniono 36 typów formalnych zabytków obejmujących m.in.: sprzączki i okucia pasa, zapinki, groty oszczepów, umbra i szklane butelki.

Także ta seriacja wykazała istnienie ciągu przemian w zwyczajach rządzących wyposażeniem grobów męskich oraz zmian formalnych zabytków w ich inwentarzach. Pozwoliło to na wyróżnienie 6 faz.

Datowanie absolutne przeprowadzono drogą porównania inwentarzy longobardzkich z wyposaże-

niem alamańskich grobów na cmentarzysku w Schretzhelm (Niemcy). Do zbiegu takiego ma uprawniać pan-europejski charakter wielu typów zabytków znanych z terenu Italii, choć z drugiej strony Autor dostrzega, że fakt ten nie jest wystarczającą podstawą do przyjęcia tezy o pełnej ich synchroniczności na całym obszarze występowania.

Szczegółowa analiza porównawcza wybranych typów zabytków pozwoliła Autorowi na skorelowanie stworzonej przez siebie periodyzacji z datowaniami inwentarzy południowo-niemieckich. W efekcie ustalono następujące ramy czasowe:

Fazy I-III 565-620/30 AD

Fazy IV-VI 630-680 AD

Także i w przypadku grobów męskich na przeszkodzie do bardziej precyzyjnego datowania stała zbyt mała liczebność analizowanego zbioru. Pomimo tego Autor podkreśla, że wynikające z seriacji datowania poszczególnych zespołów jest zbieżne z wieloma wcześniejszymi analizami chronologicznymi tych inwentarzy.

W podsumowaniu Autor porusza problem imigracji i romanizacji Longobardów w Italii. Zwraca on uwagę, że niemal wszystkie groby żeńskie z terenu Pannonii lokują się w fazie 0, jest natomiast kilka inwentarzy kobiecych o cechach „archaicznych” (właściwych fazie 0) znanych już z terenu Italii. Fakt ten mógłby być postrzegany w kategoriach nieco dłuższego niż przeciętny okresu funkcjonowania konkretnych egzemplarzy form typologicznych starszych. Autor jednak jest skłonny interpretować to zjawisko jako dowód obecności społeczności longobardzkich w Italii NE przed 568 r., na co ma wskazywać właśnie występowanie zabytków w stylu „pannońskim” wokół Cividale (Włochy NE).

W odmienny sposób zinterpretowana zostaje przyczyna różnic w chronologii niektórych form zabytków (głównie zapinek łukowatych) pomiędzy Italią a obszarem Europy merowińskiej. W wyniku kolonizacji Italii nastąpiło bowiem zetknięcie się kultury o rodowodzie germańskim ze środowiskiem o zupełnie innej tradycji kulturowej. Wyraźne przeżywanie się pewnych form miało być związane z naturalnym dążeniem społeczności imigrantów (Longobardów) do utrzymania własnej odrębności kulturowej. Tradycjonalizm czy wręcz konserwatyzm (odnoszący się zapewne nie tylko do elementów stroju) miał ponadto podkreślać różnice w statusie i pozycji społecznej ludności napływowej w stosunku do społeczności miejscowej. Z drugiej strony – wobec przeżywających się „archaicznych” form germańskich – niemal niewidoczne są ślady procesu romanizacji Longobardów. Dopiero od połowy VII w. widoczny jest zanik w żeńskich inwentarzach zabytków

o cechach „germańskich” na rzecz ozdób stroju o cechach właściwych tradycji rzymskiej.

Charakterystyczne jest, że tego rodzaju konserwatyzm widoczny jest przede wszystkim w formach i stylistyce kobiecych elementów stroju. Elementy inwentarzy męskich – głównie ozdoby pasa – zawierają nowe formy już w końcu VI w.

Potwierdzeniem zasadności datowania początków procesu romanizacji Longobardów na II poł. VII w. ma być także analiza zachowanych inskrypcji z tego okresu. Dopiero bowiem u schyłku VII w. zaobserwować można przykłady wzajemnych zapożyczeń imion oraz mieszane małżeństwa. Niemniej istotne różnice pomiędzy obu społecznościami miały być widoczne aż do zdobycia Italii i pokonania Longobardów przez Karola Wielkiego w 774 r.

Przystępując do próby sformułowania oceny omówionych prac należy zwrócić uwagę na pewne ich cechy wspólne, wynikające z zastosowania tej samej metody analizy źródeł. Istotnym mankamentem każdej z nich, jak i całego tomu jest brak spójnej, całościowej charakterystyki seriacji jako metody analizy materiału archeologicznego. Uwagi na temat założeń metodologicznych sankcjonujących stosowanie seriacji, praktycznych wniosków wynikających z doświadczeń Autorów oraz krytycznych spostrzeżeń podnoszących pewne jej ograniczenia są dość wybiórczo przytaczane we wszystkich artykułach. Można jednak odnieść wrażenie, że sami Autorzy nie zawsze w pełni zdawali sobie sprawę z przesłanek metodologicznych oraz konieczności konsekwentnego przestrzegania metodyki badań wynikających z przyjętego sposobu analizy materiału. Ewidentnym tego przykładem może być fakt włączenia pochówku z Sutton Hoo do serii analizowanych grobów męskich z terenu Anglii (art. O. Stilborga, s. 36). Wyjątkowy charakter tego pochówku nie podlega raczej dyskusji; w ślad za tym powinna iść refleksja na temat funkcji elementów jego inwentarza. Można podejrzewać, że broń złożona w Sutton Hoo miała charakter oficjalny, reprezentacyjny, ceremonialny czy rytualny, nie można więc porównywać jej z „prostym” uzbrojeniem spotykanym w „przeciętnych” grobach.

Trudno także odnieść się do rozproszonych uwag metodycznych zamieszczonych przez samych Autorów. Oto np. O. Stilborg w swej pracy włącza do analizowanego zbioru ceramikę (s. 41). J. Hines natomiast stwierdza, że naczynia jako artefakty o zupełnie odmiennym sposobie użytkowania i innej funkcji w wyposażeniu grobowym nie mogą być porównywane z przedmiotami stanowiącymi osobistą własność zmarłego (s. 91).

Innym problemem metodycznym jest właściwie przeprowadzona kwalifikacja stanowisk włączanych do seriacji, z czym związana jest proporcjonalność reprezentacji poszczególnych cmentarzysk w wydzielanych fazach oraz interpretacja ewentualnych dysproporcji. Ów istotny problem metodyczny poruszony został jedynie w pracy J. Hinesa, który zakwestionował znaczenie chronologiczne faz wydzielonych przez M. Palme i J. Pinda właśnie z powodu nadreprezentacji jednych stanowisk w poszczególnych fazach wobec niedoreprezentacji innych (s. 84). Brak za to refleksji na ten temat w pracy O. Stilborga, choć np. wymieniane w obu pracach (O. Stilborg, M. Palme i J. Pind) Buckland dostarczyło mu 23% grobów w fazie IV, 69% grobów w fazie V i 41% grobów w fazie VI przy średniej udziale w całej serii równej 22%.

Niekiedy wątpliwości może też budzić zasadność wyróżniania faz, a więc interpretacja uzyskanych wyników seriacji. Zrozumiałe jest oczywiście dążenie archeologów do ustalania jak najdokładniejszych datowań, konieczna jest jednak przy tym zabieg solidna podstawa źródłowa. Szczególnie dyskusyjna wydaje się w tym względzie praca M. Palme i J. Pinda. Sprawia ona wrażenie, że Autorzy ulegli kuszącej, choć tylko potencjalnej możliwości synchronizacji wyników własnych badań z periodyzacją inwentarzy męskich z tych samych stanowisk. Krytykę tej pracy na poziomie źródłowym przedstawił w swym artykule J. Hines (pewne zastrzeżenia może tu budzić fakt powoływania się J. Hinesa na wyniki własnych, nie publikowanych jeszcze badań. Wydaje się, że tego rodzaju dyskusje winny toczyć się na płaszczyźnie ogólnie znanych faktów i ustaleń oraz dostępnych publikacji). Wypada jednak zgodzić się, że fazy w pracy M. Palme i J. Pinda są niedostatecznie udokumentowane źródłowo. W dodatku bardzo poważne wątpliwości budzi proces ustalania ich chronologii absolutnej drogą interpretacji zaledwie sześciu, w dodatku niejasnych układów stratygraficznych na jednym tylko cmentarzysku (s. 73-74). Przytaczany przez samych Autorów opis tych sekwencji stratygraficznych sugeruje ich – częściową co najmniej – nieczytelność. W konsekwencji nie można mieć pewności co do zwartości poszczególnych zespołów, co zresztą zostaje stwierdzone *expressis verbis*. Pomimo to zestawiono ciąg datowań

względnych obu grup grobów i uzyskano pożądaną, choć tylko pozorną zgodność seriacji grobów żeńskich i męskich. Należy jednak zwrócić uwagę, że zamiast deklarowanej synchronizacji wyników nastąpiło nieuzasadnione przeniesienie rezultatów jednych badań na drugie.

Dobrym przykładem różnic, jakie mogą występować w tempie i charakterze zmian elementów zespołów męskich i żeńskich jest praca L. Jørgensena – w wyniku seriacji wydzielono 5 faz dla inwentarzy kobiecych i 6 faz dla inwentarzy męskich (s. 96-99, 109). W tej pracy pewne zastrzeżenia mogą budzić elementy interpretacji uzyskanych wyników. Nie wydaje się, aby cytowane 4 groby kobiece zawierające zabytki o cechach „archaicznych” były wystarczającą podstawą do sformułowania tezy o obecności Longobardów w Italii N przed 568 r. Wątpliwość powyższa jest mimowolnie podkreślona przez samego Autora w jego dalszych wywodach poświęconych przyczynom „konserwatywności” w stylistyce longobardzkich ozdób kobiecych. Nie jest także przekonujące uzasadnienie tezy o wolnym tempie procesu romanizacji Longobardów. Autor powołuje się tu na zjawisko przeżywania się starych, „germańskich” form ozdób kobiecych. Z drugiej jednak strony wskazuje na zapożyczenia stylistyczne w elementach inwentarzy męskich widoczne już w końcu VI w. Wydaje się, że nastąpiło tu przeniesienie – w dodatku selektywne – zjawisk widocznych na płaszczyźnie klasyfikacji formalnych zabytków na płaszczyznę interpretacji kulturowych. Nie wdając się w dyskusję merytoryczną samego twierdzenia o tempie asymilacji kulturowej Longobardów należy stwierdzić, że ten sposób dowodzenia jest zbytnim uproszczeniem.

Wszystkie omówione prace niewątpliwie zasługują na uważną lekturę. Nie podejmując się oceny merytorycznej osiągniętych w nich wyników należy zwrócić uwagę na zastosowanie wspomaganie komputerowego w obróbce danych; zaprezentowane prace są dobrymi przykładami ogromnych, potencjalnych możliwości tej metody. Nie należy jednak zapominać, że komputer jest tylko pomocniczym narzędziem w rękach archeologa i nie jest w stanie – bo nie taka winna być jego rola – zastąpić rzetelnej warsztatowo analizy oraz wyważonych interpretacji.

Przemysław Krajewski

Adres autora:

mgr Przemysław Krajewski
Dział Archeologii
Muzeum Narodowe
ul. Staromłyńska 27
70-561 Szczecin